

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 22 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2022 • 156-167

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1117804

MEMLÜKLER DÖNEMİ İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİNİN TARİH ESERLERİNE YANSIMASI -MAKRİZÎ VE İBN TAĞRİBERDÎ ÖRNEĞİ-

*The Reflections of the Authority-'Ulamâ Relations of the Mamlûk Period on
Historical Works -In The Example of al-Makrîzî and Ibn Taghribirdî-*

Aygül DÜZENLİ

Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı,
Adana, Türkiye

Res. Assist. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Islamic
History, Adana, Turkey

aguulduzenli@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-5471-2690>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 22.05.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 15.06.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2022

Bu çalışma, Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi (648-923/1250-1517) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Aygül Düzenli)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

MEMLÛKLER DÖNEMİ İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİNİN TARİH ESERLERİNE YANSIMASI -MAKRİZÎ VE İBN TAĞRİBERDÎ ÖRNEĞİ-

The Reflections of the Authority-'Ulamâ Relations of the Mamlûk Period on Historical Works -In The Example of al-Makrîzî and Ibn Taghribirdî-

Öz

Memlûk Devleti (648-923/1250-1517), Orta Asya'dan ve Kafkasya'dan memlûk olarak getirilen askerler tarafından kurulmuş ve Mısır, Suriye ve Hicaz gibi bölgelerde iki buçuk asırdan fazla hüküm sürmüştür. Bu çalışmada Memlûk Devleti'ndeki iktidar-ulemâ ilişkilerinin, Mısır tarih ekolünün iki önemli temsilcisi olan Makrîzî ve İbn Tağribirdî'nin eserlerindeki yansımaları konu edilmiştir. Ortaçağ'ın en büyük tarihçisi kabul edilen Makrîzî Arap, ulemâ sınıfına mensup ve Şâfiî'dir. Buna karşılık İbn Tağribirdî hocası Makrîzî'nin aksine Türk ve askerî sınıfa mensup bir Hanefî'dir. Dolayısıyla bu iki tarihçinin bahsi geçen farklılıkları, onların iktidar mensupları ve ulemâya yaklaşımlarını etkilemiş, eserlerinde konu ile ilgili bazı yorum ve değerlendirmelerine de yansımıştır. Çalışmada öncelikle müelliflerin yaşadıkları ve önceki dönemlere ait iktidar ve ulemâ arasındaki ilişkilere dair değerlendirmeleri tespit edilmiş, ardından tarihçilerin bu yorumlarında etkili olan muhtemel sebeplere işaret edilmiştir. Bu çalışma ile söz konusu iki büyük tarihçinin hem Memlûk yönetici ve ulemâsına hem de bu ikisi arasındaki ilişkilere dair değerlendirmelerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Memlûkler, Makrîzî, İbn Tağribirdî, iktidar-ulemâ.

Abstract

The Mamlûk State (648-923/1250-1517), was founded by people brought from the Central Asia as mamlûks and reigned for more than two and a half centuries in regions such as Egypt, Syria and Hicaz. In this study, the reflections of the authority-'ulamâ relations in the Mamlûk state are discussed in the works of al-Makrîzî and Ibn Taghribirdî, two important representatives of the Egyptian historical school. al-Makrîzî, who is considered the greatest historian of the Middle Ages, belongs to the ulama class, is Arab and Şhâfiî. In contrast, unlike Ibn Taghribirdî's teacher al-Makrîzî, he is of Turkish origin and is a Hanafi belonging to the military class. Therefore, the mentioned differences between these two historians influenced their approaches to the authority members and 'ulamâ, and were reflected in some of their comments and evaluations on the subject in their works. In the study, firstly, historians' assessments of the relations between the authority and 'ulamâ of their periods and previous periods were determined, and then possible reasons that were effective in historians' comments and assessments were pointed out. In this study, it is aimed to reveal the evaluations of these two great historians about both the Mamlûk rulers and the ulamâ and the relations between these two.

Keywords: History of Islam, Mamlûks, al-Makrîzî, Ibn Taghribirdî, the authority-'ulamâ.

GİRİŞ

Tarihteki en büyük Müslüman Türk devletlerinden biri olan Memlûkler (1250-1517), daha kuruluş yıllarında Moğollar gibi güçlü bir düşmanı mağlup etmeyi başarmış, Bağdat'ta ortadan kaldırılan Abbasi hilâfetini Kahire'de ikâme etmek suretiyle kendilerine meşruiyet sağlamaya muvaffak olmuşlardır. Kendilerinden köken, dil vb. açılardan farklı olan Mısır halkını uzun süre yöneten Memlûklerin bu başarılarında, toplumla aralarında aracı konumda bulunan ulemâ sınıfı önemli rol oynamaktadır. Zira hem yönetici kesimi oluşturan askerî elit hem de Mısır halkı bu sınıfa büyük ta'zîm göstermekteydi. Ulemânın her şeyden önce bu saygın konumu, devletin kuruluşundan yıkılışına kadarki süreçte iktidar ile ulemânın çeşitli düzlemlerde münasebetler geliştirmesini de beraberinde getirmiştir. Memlûk yöneticilerinin tutum ve tavırları, ulemânın konumu ve devletin içinde bulunduğu şartlara göre müspet veya menfi gelişen bu ilişkiler ağı, yönetimin bazı icraatlarında ulemânın belirleyici olması yanında zaman içerisinde ulemânın hem iktidar mensupları hem de halk nezdindeki konumunda da bazı değişikliklere sebep olmuştur. Memlûk iktidarının toplumu yönetmedeki başarısı, yöneticilerin halkla olan ilişkileri ve aracı konumundaki ulemâyla münasebetleri pek çok çalışmaya konu edilmiştir. Bu çalışmada Memlûkler döneminin iki önemli tarihçisinin kendi dönemlerinin iktidar-ulemâ ilişkileri ve bu ilişkilerin taraflarına dair yorum ve değerlendirmeleri ele alınmıştır.

Bu noktada çalışmamıza konu olan Makrîzî (ö. 845/1442) ve İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470) ile ilgili birkaç hususa dikkat çekmek istiyoruz. Öncelikle bu iki tarihçinin Memlûkler dönemi tarih anlayışlarının merkezinde yer alan Mısır tarih ekolünün iki büyük temsilcisi olduklarını belirtmek gerekir. Bu ekol, hadiseleri vefeyâta göre daha geniş bir tarzda ele almasıyla ve olayları neredeyse günlük şeklinde kaydetmesiyle öne çıkmıştır.¹ İkinci olarak, Makrîzî bu ekolün kurucusu ve özellikle kaleme aldığı zamanlar için tartışmasız en ayrıntılı bilgi veren tarihçisidir. Bu ayrıntıların yanı sıra konu çeşitliliği ve her konuya neredeyse aynı oranda yer vermesiyle de temayüz etmektedir. Ayrıca Makrîzî, ulemâ sınıfının Arap müntesiplerinden olup Arap asabiyesine düşkünlüğü ile tanınan, Arapları başka milletlerin özellikle de Memlûk kökenli Türklerin idare etmesi hususunda rahatsızlığını izhar eden bir müelliftir. Bununla birlikte doğrudan şahısları hedef almaktan ziyade kurumlar ve işleyişe yönelik serinkanlı eleştirilerde bulunduğu da belirtilmelidir. Dolayısıyla bir taraftan etnik, mezhebî ve benzeri taassuplara sahip olan Makrîzî bir taraftan da Memlûkler döneminde pek rastlanmayan münekkit ve kısmen tarafsız tarihçi profili taşımaktadır.² Bu bakımdan onun yorumları döneme ışık tutan önemli veriler de sunmaktadır.

İbn Tağrîberdî ise hocası Makrîzî'nin aksine döneminin en büyük ve en kudretli emîrlerinden olan babası vasıtasıyla askerî aristokraziye mensup olup, Arap ulemâyâ karşı eleştirel tavır benimseyen bir tarihçidir. Ayrıca iyi Türkçe bilmesinin yanı sıra Türklüğe olan muhabbetiyle de tanınmaktadır. Makrîzî ne kadar saraya uzak ise İbn Tağrîberdî de o derecede askerî aristokrazi ile iç içedir. Dolayısıyla birçok açıdan zıt özelliklere sahip olmalarına rağmen aynı tarih ekolüne mensup olan ve aralarında hoca-talebe ilişkisi bulunan bu iki tarihçinin, yaşadıkları dönemdeki iktidar-ulemâ ilişkilerine dair yorumlarının, bu konuda yapılacak değerlendirmeler için sağlıklı veriler sunacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan söz konusu tarihçilerin iktidar-ulemâ ilişkilerine dair rivayet ve değerlendirmelerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması, dikkatlere sunulan konunun bir resmini ortaya koyma imkânı da sunabilir. Şunu da ifade etmek gerekir ki; konunun diğer tarihçilerin değerlendirmeleri de eklenerek genişletilmesi gerçek resmin tespiti açısından faydalı sonuçlar çıkaracaktır.

1. İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİNE DAİR MAKRÎZÎ'NİN YORUMLARI

Makrîzî'nin devlet kademelerinde kâtiplik, muhtesiblik gibi bazı görevler almış olması, kurumsal işleyiş ve ele aldığımız konu olan iktidar-ulemâ ilişkileri hususunda vukûfiyet sahibi olmasını sağlamıştır. Bunu gösteren izleri, kendisinin Kahire muhtesibliğine tayin edildiği gün

¹ Bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 126.

² Ayaz, *Tarih ve Tarihçiler*, s. 87-88.

Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un (birinci saltanatı: 784-791/1382-1389; ikinci saltanatı: 792-801/1390-1399) mirası ile alakalı Atabek Ayıtmış'ın evinde düzenlenen bir toplantıya dair aktardıklarından tespit etmek mümkündür (Zilkade 801). Şeyhülislam, başkadılar ve çok sayıda fukahanın katıldığı bu toplantıda Sultan Berkuk'un mallarının Beytümâl'e mi yoksa vârislerine mi verileceği tartışılmış, uzun süren tartışmalardan sonra altıda birinin vârislerine, kalanının da Beytümâl'e aktarılmasına karar verilmiştir.³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Makrîzî'nin, sultanların miraslarıyla ilgili bir tartışmaya işaret ettiği ilk yer burasıdır. Dolayısıyla onun bu naklinde Kahire muhtesibi olarak toplantıda hazır bulunması ve ayrıntılara vakıf olmasının başat rol oynadığı anlaşılmaktadır. Hicri 766 senesinde doğan Makrîzî, yaklaşık 780'lerden itibaren hem babasının görevleri dolayısıyla hem dedesinin yönetimle yakın münasebetleri vasıtasıyla erken yaşta dîvânlarda katiplik yapmaya başlamıştır. Bu itibarla iktidar-ulemâ ilişkilerine bu tarihlerden itibaren ölümüne kadarki süreçte vakıf olan bir tarihçiydi. Kaleminin keskinliği ve idareye yönelik sert eleştirileriyle bilinen Makrîzî, eserinin bahsi geçen süreçle ilgili kısımlarında bu konuya dair çeşitli yorumlarda bulunmuştur.

Arap asabiyesine düşkünlüğü⁴ ile bilinen Makrîzî, talebesi İbn Tağrîberdî'nin işaret ettiği üzere⁵ bazen mezhebî taassup da göstermekteydi. Buna dair bir örnek Hanefî bir başkadının Şâfiî başkadılar gibi özel birtakım kıyafetler giymek istemesi ve bu talebinin kabul edilmesiyle Hanefî mezhebine mensup yetimlerin mallarının idaresiyle görevlendirilmesi üzerine yaptığı yorumlarda görülmektedir. Buna göre Cemâziyelevvel 773 tarihinde Hanefî başkadısı Sirâceddin Ömer el-Hindî (ö. 773/1372)⁶, Şâfiî başkadılar gibi tarha⁷ takıp ferace giymek, diğer beldelere kadılar görevlendirmek ve yetim mallarıyla ilgili işleri üstlenmek istemiş ve bu talebi de kabul edilmişti. Makrîzî, Hanefî başkadısının Şâfiî başkadısıyla benzer imtiyazlara sahip olma talebini sert bir şekilde eleştirmekte, Allah'ın buna müsaade etmediğini, Hanefî başkadıyı hasta edip ölene kadar yatağa mahkûm etmek suretiyle bu işleri yapmaktan alıkoyduğunu belirtmektedir.⁸ Bilindiği üzere yetimlerin mallarına dair vakıfların idaresi gibi işler Şâfiî başkadıların görev alanına dâhildi. Hatta Şâfiî başkadılarını diğerlerinin üzerine çıkaran imtiyazlar arasında bu da yer almaktaydı. Tarihçi, buradaki yorumuyla mensubu bulunduğu Şâfiî mezhebinin başkadılarının görev alanlarına bir anlamda kutsiyet de izafe etmekteydi.⁹ Makrîzî ayrıca bu tür tasarruflarda bulunan askerî aristokrasiye karşı da oldukça mesafeliydi. Bu noktada Makrîzî'nin çağdaşı ve uzun yıllar Şâfiî başkadılığı da yapmış bulunan Şâfiî İbn Hacer'in (ö. 852/1449) bu hadiseyi aktarırken Makrîzî gibi sert yorumlar yapmadığı da dikkatlere sunulmalıdır.¹⁰ Ayrıca Hanefî tarihçi Abdülbâsî el-Malatî'nin (ö. 920/1514) -muhtemelen Makrîzî'yi kastederek- bazı

³ Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-IV, Kahire: Lecnetü'-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973, III/3, 969; Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1956, a.e., XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, a.e., XIV (nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, a.e., XV (nşr. İbrahim Ali Tahran), Kahire 1972, a.e., XVI (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972, XII, 178. Ayrıca bk. Zeyneddin Abdülbâsî b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî el-Malatî, *Neylül'-emel fî zeyli'd-Düvel* (nşr. Ömer A. Tedmürî), I-IX, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2002, III, 26.

⁴ Bk. Yılmaz, Saim- Ayaz, Fatih Yahya, "Memlükler Döneminin Muhalif Tarihçisi Makrîzî ve *es-Sülûk* Adlı Eserinde Abbâsî Devleti'ne Dair Eleştiri ve Yorumları", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, LV/1 (2021), s. 197-198.

⁵ İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l eyyâm ve's-şühûr* (nşr. Muhammed K. İzzeddin), I-II, Beyrut: Âlemül'-Kütüb, 1990; a.mlf., *Havâdith ad-Duhûr fî Madâ'l-Ayyâm Wash-Shuhûr* (nşr. William Popper), I-IV, Berkeley: University of California Publications, 1931-1942, I, 67.

⁶ Hayatı için bk. Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Cil, 1993, 156; a.mlf., *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâ'l-'umr* (nşr. Hasan Habeşî), I-IV, Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1969-1998, I, 27-29; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 120.

⁷ Özel bir tür başlık. Bk. L. A. Mayer, *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye* (çev. Salih eş-Şitî), el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1972, s. 93; Esra Atmaca, *Halep'te İlmî Hayat: Memlûkler Döneminde (1250-1517)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 206-207.

⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 196. Ayrıca bk. Mayer, *Melâbis*, s. 93; Aygül Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi (648-923/1250-1517)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 379.

⁹ Benzer bir örnek için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, II/3, 889.

¹⁰ Bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, I, 14.

Şâfiî âlimlerin söz konusu Hanefî başkadısının talepleri ve ardından vefatı konusundaki yorumlarına işaret ettiği, bunları yersiz ve taassupkâr bulduğu da belirtilmelidir.¹¹

Makrîzî Cemâziyelevvel 781 tarihinde gerçekleşen benzer bir hadiseyi de ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Buna göre Emîr Kebîr Berkuk, Şâfiîler'in tekelinde olan yetim mallarına nezaret ve resmî törenlerde tarha giyme imtiyazını Hanefî başkadılara da tanımıştır. Böylece dönemin Hanefî başkadısı Celâleddin Cârullah, Mısır'daki beldelerde nâib kadılar atama ve Hanefî mezhebine mensup yetim mallarının emanet alınması yetkisini elinde bulundurma gibi sorumlulukları uhdesine almıştır. Bu durum Şâfiî başkadısı Burhâneddin İbn Cemâa'nın (ö. 790/1388) ağırına gitmiş, bazı Hanefî âlimleri de yanına çekmeye muvaffak olmuş, Berkuk'un nezaretinde geniş katılımlı bir toplantı tertip edilmiştir. Burada hem Şâfiî ve Hanefîler arasında hem de Hanefîlerin kendi aralarında uzun tartışmalar meydana gelmiştir. Sonuçta, Hanefî fukahâsından Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî (ö. 786/1384),¹² Berkuk'a hitaben - muhtemelen 773 senesinde bu imtiyazları talep eden Hanefî başkadısının, istediklerini elde edemeden hastalanıp vefat etmesini kastederek- bu talep edilen şeyin Hanefîler için kötü sonuçlar doğuracağını söylemiş ve Berkuk da bu uygulamayı iptal etmiştir. Makrîzî, Emîr Kebîr Berkuk'un bu hükmü iptal etmesinde hürmet ettiği şeyh Halef et-Tûhî'nin (ö. 801/1398)¹³ etkili olduğunu, hatta muhtemelen Şâfiî nüfuzunu ima ederek akıbetinin kötü olacağı konusunda onu uyardığını belirtmektedir.¹⁴ Bu hadise Şâfiî nüfuzunun ulaşmış olduğu boyutları göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira Şâfiîler kendilerine tanınan imtiyazlar konusunda en ufak bir paylaşımaya yanaşmadıkları gibi bu hadisede Şâfiîlerin tarafını tutan Ekmeleddin örneğinde görüldüğü gibi birçok Hanefî âliminin de gözünü korkutmuşlardır. Nitekim Hanefî Abdülbâsıt el-Malatî, bahsi geçen şeyh Halef et-Tuhî'yi, Şâfiîler'in Berkuk'la konuşması için ikna etme çabalarına işaret ederken ve sonrasındaki gelişmeleri aktarırken bu hadisede hakikatle çelişen hususlar bulunduğunu söyleyerek konuyu kapatma cihetine gitmektedir. Hatta onun "Günümüzde başkadılık içi boş bir isimlendirmeden ibarettir." ifadelerini kullanması da manidardır.¹⁵

Makrîzî'nin, mezhebî taassubu üzerinden hem Hanefîlere hem de Hanefîlere destek çıkan askerî aristokrasiye yönelik tenkitleri dikkat çekici olmakla birlikte, onun daha ziyade yöneticilerin ilmiyeye yönelik buyurgan ve müdahaleci tutumlarıyla, ulemâ sınıfının edilgen tavırlarına sert tenkitler yaptığı tespit edilmektedir. Nitekim Makrîzî'nin müşahade ettiği Berkuk dönemindeki bu tür gelişmelerle alakalı yorumları da bu minvaldedir. Bu bağlamda ilk olarak Makrîzî'nin, Berkuk ve Berke'nin idareyi ellerinde tuttuğu dönemlerdeki uygulamalara dair tepkisine işaret edilmelidir. 779 senesi hadiselerinde kadılık ve muhtesiblik de dâhil göreve gelmek isteyen herkesin, Emîr Kebîr Berkuk'a para verdikten sonra isteklerine nâil olduklarını söyleyen Makrîzî, bu rezillik ve sefihliğin "er-rütebü'l-aliyye" olarak andığı vazifelere dahi sirayet etmesinin, Mısır ve Şam'ın harap olmasının sebebi olduğunu da belirtir.¹⁶ Benzer şekilde 783 yılında Kahire muhtesibinin, Berkuk'un ulemâ ile ilgili sözlerini başkadılara iletmiş olmasından dolayı sürgüne gönderilmesi üzerine yaptığı yorumlar da bu minvaldedir. Buna göre muhtesib Cemâleddin Mahmud el-Acemî (ö. 799/1396) kalabalık bir mecliste Emîr Kebîr Berkuk'un Türkçe ifade ettiği "Kadılarının Müslüman olmadığına" dair sözlerini, Hanefî başkadısı Sadreddin Muhammed b. Ali b. Ebü'l-Berekât'a (ö. 786/1384) iletmiş, o da Şâfiî başkadısı Burhaneddin İbn Cemâa'nın (ö. 790/1388) yanına gidip durumu bildirmişti. Şâfiî başkadısının kendisine karşı tavrının değiştiğini gören Berkuk, bunun suçlusu olarak gördüğü muhtesibi azledip sürgüne gönderilmesini emretmişti. Bu noktada Hanefî başkadısı Sadreddin Muhammed

¹¹ Bk. Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, II, 33.

¹² Hayatı için bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 250, 251; Arif AYTEKİN, "Bâbertî", *DİA*, IV (1991), s. 377-378.

¹³ Hayatı için bk. Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe* (nşr. Adnan Derviş), I-IV, Dımaşk: Ma'hedü'l-Firânsî li'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, 1994-1997, IV, 44; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut: Dârü'l-Cil, ts., III, 183.

¹⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 358-359. Ayrıca bk. İbn Kâdî Şühbe, *Târîh*, I, 7; İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, I, 193-194; Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, II, 156.

¹⁵ Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, II, 156.

¹⁶ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 324.

b. Ali b. Ebü'l-Berekât'ın Şâfiî başkadısıyla konuşması sırasında sarf ettiği sözlere de işaret edilmelidir. Berkuk'un bu söylemlerini reddeden Hanefî başkadı, "Ömrümü Dımaşk'ta ilme adadım, ama ömrümün sonunda geldiğim Mısır'da İslâm'dan kovuldum." diyerek görevinden istifa edeceğini söylemiştir.¹⁷

Bu rivayetin ardından Makrîzî, Berkuk'un ulemâ ile alakalı bu ağır sözlerinin hem yönetim hem de halk nazarında ulemânın itibarını azalttığını ileri sürer. Önceden ümerânın, ulemâyı gördüğü zaman onlara büyük hürmet gösterdiğini, İslâm'ın öğreticisi olarak gördüğü başkadı ve fakihlerin ellerini öpmek için birbirleriyle yarıştıklarını, onların bereketi sayesinde yaşadıklarını ancak başkadıların nasıl davranacaklarını ve ne tür kararlar alacaklarını Emîr Berkuk'tan talimatla öğrenir hale geldikten sonra işlerin tam tersine döndüğünü söyler. Buraya kadar başta Berkuk olmak üzere askerî aristokrasiyi tenkit eden Makrîzî daha sonra eleştiri oklarını ulemâyâ yönelir. Öncelikle ulemâyı makamlarına yakışır şekilde hareket etmemeleri dolayısıyla eleştirir. Ona göre Berkuk ve oğlunun dönemlerinde başkadılar ve fukaha devlet ricalinin evlerinden çıkmıyor, en alt rütbedeki memlûkleri muhatap alıyor, dünyalık menfaat için her türlü rezillîğe katlandıkları gibi bu tür idarecilere de itaat ediyorlardı. Bir anlamda hükümlerini para karşılığı satıyorlardı. Makrîzî, ulemânın bu tarz tavırlarının hem başkadılık makamının değerini hem de kendi itibarlarını ümerâ ve halk nazarında kaybetmelerine yol açtığını söyler.¹⁸ Müellif başka eserlerinde de kendi döneminde evvel emirde başkadılar olmak üzere ulemânın yetersizliği ve pek çok konudaki bilgi eksikliğini ısrarla vurgular.¹⁹ Tarihinin, bu eleştirileri kendisinin ikbal ve ta'zîm gördüğü Berkuk ve Ferec dönemleri için yaptığının altı özellikle çizilmelidir.

Makrîzî, Berkuk ve oğlunun döneminin ardından da bu tür ilişkilere dair oldukça sert tenkitlerini sürdürür. Nitekim 820 senesi Rebûlâhir hadiselerini aktarırken olayların akışını keserek iktidar-ulemâ ilişkilerindeki çarpıklığı ağır eleştirileriyle birlikte yazmaya başlar. Bu süreçte gerçekleşen hadiselerde yapılan zulme işaret ederek kadı, muhtesib, vali, hâcib ve üstadârların dâhil olduğu bu zulümlerin sözlerle anlatılacak, kalemle yazılacak gibi olmadığını belirtir. Ardından sözü tekrar ulemâyâ getirir ve onların son derece kötü özelliklerini saymaya başlar. Buna göre nâiblerinin sayısı iki yüzü geçen başkadıların hüküm konusunda rüşvet almak ve vermektен çekinmediklerini, bu usulsüzlüğe kâtip ve yardımcılarının da dâhil olduğunu ve bu dönemde yaşanan münkerât gibisinin daha önce görülmediğini belirtir. Başkadıların insanlardan aldıklarını kendi arzuları için harcadıklarını, bunu da Allah adına yaptıklarını belirterek O'na iftira attıklarını ve Allah'ın malını haksız yere harcadıklarını ileri sürer.²⁰ Benzer şekilde Hanefî ve Şâfiî başkadılarının sultanın huzurunda birbirlerine küfretmeye varan tartışmalarını, bu iki başkadının haddi aştığını ve yaşananların başkadılara yakışmadığını söylemek suretiyle eleştirir (Zilhicce 821).²¹ Esasen Makrîzî daha önce söyledikleri çerçevesinde ulemânın bu tutumunun, değerlerini düşürdüğüne işaret etmektedir.

Bu noktada Makrîzî'nin hâciblerin şer'î davalarda ya da fikhî meselelerde söz sahibi olmaya başlamaları ile ilgili değerlendirmelerine de işaret etmek gerekir. Buna göre dönemin başhâcibinden kaçan bir şahıs Hanefî nâiblerinden birinin yanına sığınmıştır. Başhâcib bu durumu Emîr Berkuk'a şikâyet etmiş, bunun üzerine de Berkuk söz konusu Hanefî kadı nâibini azletmiştir. Onun himaye ettiği şahsı da feci şekilde dövdürmüş, bu kişiyi ve oğlunu Kahire'de dolaştırarak teşhir etmiş ve bu esnada tellallar "Hâcibe karşı çıkanın cezası budur." diye bağırmişti (Cemâziyelevvel 781). Makrîzî Berkuk'un bu tavrını eleştirir ve herhangi bir sebeple kadıya sığınan kimsenin şeriatın kanatları altına girmiş sayıldığını, hiç kimsenin onu sığındığı kadıdan almaya cesaret edememesi gerektiğini ifade eder. Yine, böyle bir olayın daha önce hiç vuku bulmadığını, bu hadise ile birlikte kadıların güç kaybettiğini, bundan böyle hâciblerin de

¹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/2, 447-448.

¹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/2, 448.

¹⁹ Bk. Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-embvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (nşr. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî), I-XV, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, I, 3-4.

²⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV/1, 388-389.

²¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV/1, 471.

hüküm konusunda yetki sahibi olmaya başladığını ve kendi nefislerinin arzularına göre hüküm vermeye başladıklarını ileri sürer.²² Hadiseyi nakleden tarihçilerden İbn Hacer ise herhangi bir yorum yapmaksızın konuyu aktarır.²³ Olayı Makrîzî'ye benzer şekilde nakleden Abdülbâsıt el-Malatî ise genellikle yaptığı gibi Burcî Memlûkler dönemindeki Çerkezlerin uygulamalarına yönelik tenkitlerini tekrarlar. Bunun Çerkezlerin devletinde şeriatın zedelendiği ilk hadise olduğunu söyler. Kaza makamının zayıflatılması noktasında en ürkütücü hadiselerden biri olarak nitelendirdiği bu uygulamayı, örfî hukuku icra eden hâciblerin ya da onun tabiriyle "hükkâmü's-siyâse"nin böylece her meseleye el atmaya başladığını belirtir.²⁴

Son olarak Makrîzî'nin Kahire muhtesipliğine yapılan atamalarla alakalı bazı yorumlarına da işaret etmek gerekir. Buna göre Makrîzî, Sultan el-Melikü'z-Zâhir Tatar (824/1421) tarafından Kahire muhtesipliğine atanması sürecinde Cemâleddin Yusuf el-Bisâtî'nin (ö. 829/1426)²⁵ kendisine teklif edilen bu görevi hemen kabul etmesini eleştirmektedir (Ramazan 824).²⁶ Müellifin burada kullandığı ifadeler, hisbe görevinin ekonomik yönü bulunmakla birlikte ilmî ve dinî vasfını da ortaya koyar mahiyettedir. Makrîzî, başkadılıktan sonra iki sene boyunca herhangi bir göreve tayin edilmeyen Bisâtî'nin bu teklifi hüküm verme arzusu sebebiyle hemen kabul ettiğini belirtir. Benzer şekilde Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın (825-841/ 1422-1438), tartışmalı birini Kahire hisbesinde görevlendirmesi de Makrîzî'nin sultanı tenkidine sebep olmuştur. Buna göre Sultan bu atamayı istişare amacıyla ulemâ ve ümerâya iletmiş onlar da buna karşı çıkmıştı. Buna rağmen Sultan Barsbay, bir Müslüman ile Allah'tan korkmayanının onun nazarında bir olmadığını söyleyerek Devlet Hoca (ö. 841/1438)²⁷ adında birisini muhtesib olarak atamıştı (Ramazan 841). Kendisi de bir dönem bu görevi üstlenen Makrîzî, bu atamayı sultanın zorbalığı, acımasızlığı ve katılığının bir sonucu olarak yorumlamaktadır.²⁸ Makrîzî'nin talebesi İbn Tağrîberdî, onun Sultan Barsbay'a karşı yaptığı bu sert yorumlarının arkasında genç yaşlardan itibaren üstlendiği çeşitli devlet görevlerinden, bu sultanın tahta çıkmasıyla ayrılmak durumunda kalmasının yer alabileceğini ifade etmektedir.²⁹

2. İKTİDAR-ULEMÂ İLİŞKİLERİNE DAİR İBN TAĞRİBERDÎ'NİN YORUMLARI

Türk tarihçi İbn Tağrîberdî'nin yorum ve değerlendirmeleri hem hocası Makrîzî ile mukayese hem de idarenin tarafında yer alan bir tarihçi tarafından yapılması bakımından özellikle ele alınmalıdır. Hicri 812 senesi civarında doğan İbn Tağrîberdî özellikle 830'lu yıllardan itibaren hocasının rivayetlerinin yanına kendi bilgilerini de ekleyerek eserlerine geniş bir muhteva kazandırmaya başlamıştır. Ümerâ ve ulemâ sınıfına mensup yakınları vasıtasıyla hem ilmî gelişimini tamamlayıp ulemâyı yakından tanıyan hem de askerî aristokrasinin arasında bulunma imkânı elde eden İbn Tağrîberdî bu özellikleriyle iki tarafın ilişkileri hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapabilecek yetkinliğe ulaşmıştır. Ancak İbn Tağrîberdî eleştirilerini özellikle ulemâ sınıfına yöneltmiş görülmektedir. Bu eleştirilerde askerî aristokrasiye yönelik kimi zaman imâ yollu kimi zaman da doğrudan ifadeler bulunduğunu da belirtmek gerekir. Ulemâyâ yönelik eleştirileri ile ilgili olarak ilk örneği 849 senesinde bir medresenin minaresinin yıkılmasının ardından sultanın sert tepkileri ve sorumlu başkadı İbn Hacer'i azletmesinde görmek mümkündür. İbn Tağrîberdî bu olayda kadı ve nâibine yapılanlarla ilgili sultanın kınanmaması gerektiğini söyler. Onun tespitine göre medrese ve evkâfın idaresi hususunda görev alan ve nâzırlık yapan kadılar gerekli hassasiyeti göstermemekteydiler. Bu kadar bilgilerine rağmen ancak cahillerden sadır olabilecek böyle bir ihmâli, fukaha ve kadıların yapmaması gerektiğini ileri süren İbn Tağrîberdî, bu ihmallerine Allah katında hiçbir mazeret gösteremeyecekleri iddiasında da bulunur. Daha sonra bu dönemin kadıları ve fukahası ile ilgili genel eleştiriler

²² Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1, 360-361.

²³ İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, I, 194.

²⁴ Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, II, 157.

²⁵ Hayatı için bk. İbn Hacer, *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998, s. 475-476; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 312.

²⁶ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV/2, 583-584.

²⁷ Hayatı için bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 221.

²⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV/2, 1033. Ayrıca bk. Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, V, 24.

²⁹ Bk. *en-Nücümü'z-zâhire*, XV, 88-89.

yapmaya başlayan İbn Tağrîberdî kendi zamanında insanların ölmesine ve yaralanmasına yol açan bu tür ihmallerin kadılarca sıkça yapıldığını ifade eder. Önceleri bu tür yapıların nezaretinin hâcib, devadâr gibi askerî sınıfa ya da mütevellilere bırakıldığını oysa bu dönemde bu işin müteammimîne (sarık takanlara: fukaha ve ulemâyı kastediyor) tevdi edildiğini tenkit ederek aktarır.³⁰ Çok sevdiği İbn Hacer'e doğrudan eleştiri yöneltmekten sakındığı anlaşılan İbn Tağrîberdî genel manada fukaha ve ulemâyâ tenkitlerde bulunarak duygularını ifade etmektedir. Hatta görevden alınan İbn Hacer'in sultana karşı imalı tehditlerle dolu mektubunun halifenin ricasıyla devâdar Aynâl el-Alâî tarafından ortadan kaldırıldığını da belirten İbn Tağrîberdî,³¹ İbn Hacer'in bu cüretine hayretini de gizleyememektedir. İbn Tağrîberdî, İbn Hacer'in yerine getirilen Şemseddin el-Kâyâtî için de, çeşitli iyi özelliklerini belirttikten sonra makam mevki düşkünlüğü sebebiyle tenkitlerde bulunur.³² Hatta makama olan aşırı düşkünlüğü sebebiyle sultan ve ümerâyâya bir manada tabasbusta bulunduğunu, kimi zaman sultan karşısında dilinin tutulmasının eleştiri konusu yapıldığını da söyler.³³

İbn Tağrîberdî'nin ulemâyâ yönelik eleştirileri, makam mevki düşkünlüğü ve cüretkârlıktan başka yetersizlik ve liyakatsizlik gibi noktalara da temas etmektedir. Nitekim o, 853 senesine ilişkin olarak yaptığı dikkat çekici bir değerlendirmesinde iktidar-ulemâ ilişkilerinin, ulemânın tamamen edilgen olduğu ve her türlü hakareti sineye çektiği bir düzleme geldiğini ifade eder: "Bizim zamanımızda sultanın kadılara ve diğerlerine yaptıklarına kimse itiraz etmezdi. Sultan etrafında övmek istediği kişi için olumsuz anlamda dört başkadıyı ölçü kabul ederdi ve derdi ki, şu kimse benim için dört başkadıdan daha hayırlıdır. Övülen kişi sultanın memlûklerinden yahut ayaktakımından bir şahıs dahi olabilirdi. Hadiseler kadıların huzurunda gerçekleşir, kimse de kadı ve diğerlerine yaptıklarından dolayı sultana karşı çıkmazdı."³⁴ İbn Tağrîberdî, ertesi yıl meydana gelen gelişmelerde ise ulemâ sınıfının itibarının iyice ayaklar altına alınmaya başladığını ifade eder (Cemâziyelevvel 854). Zira Sultan, kadılar dâhil ilmiye sınıfından kimsenin ata binmesini yasaklamıştı. İbn Tağrîberdî, bu süreçte kadı nâiblerinden bazılarının kendisine gelip "Cülban memlûkleri ve ehl-i zimme ile aynı seviyeye getirildik. Bizler de onlar gibi ata binemiyoruz" dediklerini aktarır.³⁵

İbn Tağrîberdî'nin 855 senesinde Hanefî şeyhlerinden birinin vefatından bahsederken dönemin sultanlarına yönelik yaptığı eleştirilerine de işaret edilmelidir. Zira müellifin buradaki yorumları hem bir dönem değerlendirmesi hem de ulemânın durumunu yansıtmaya bakımından önemlidir. İbn Tağrîberdî bahsettiği bu Hanefî şeyhin, Sultan el-Melikü'z-Zâhir Tatar tarafından ta'zîm gördüğünü ve onunla yakın münasebetleri olduğunu nakleder. Bu Hanefî şeyhinin, Tatar'dan sonra gelen sultanlar tarafından onu tanımadıkları ve vasıflarını bilmedikleri halde ta'zîm görmesini de eleştirir. Bu konuda "Çağımızın sultanları kör iki adam gibidir, biri elini diğerinin omzuna koyar, ilki nereye giderse ikincisi de onun peşinden gider." yorumunda bulunur. Zira ona göre, onun gerçek kıymetini Tatar'dan başka kimse bilmemekteydi. Nihayetinde gözden düşen bu âlimin başkadılar huzurunda yargılandıktan sonra ta'zîr ve hapis cezasına çaptırıldığını belirten İbn Tağrîberdî, bunların hepsinin Sultan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (842-857/1438-1453) emriyle gerçekleştiğini belirtir. Tarihçi, ayrıca bu şeyhin her gün bineğine binip Şeyhûniyye Hankah'ından Kal'atülcebel'e gittiğini, sultanla görüştüktan sonra aynı şekilde geri döndüğünü de ekler.³⁶ İbn Tağrîberdî'nin buradaki yorumları ile ilgili Nathan Hofer, sultanlar hakkında böylesi küçümsemelerin geç dönem Memlûk tarihçiliğinin bir özelliği olduğunu söyler. Ona göre bu dönem tarihçileri Selâhaddin Eyyûbî (ö. 589/1193) ve Sultan el-

³⁰ Bk. İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, I, 117-118. Hadisenin taraflarından olan İbn Hacer'in nakilleri için bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, IV, 234-235.

³¹ İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, I, 118.

³² İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XV, 367.

³³ İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, I, 143.

³⁴ İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, I, 214.

³⁵ İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, I, 273. Benzer bir hadise için bk. İbn Tağrîberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, II, 486.

³⁶ İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XVI, 4-5.

Melikü'z-Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) dönemlerinin ihtişamıyla kendi yaşadıkları çağın olumsuzluklarını kıyaslamakta ve şikâyette bulunmaktaydılar.³⁷

Ulemânın, dolayısıyla başkadınların muhatap oldukları bu tür aşağılamalar sultan ve ümerânın tutumları kadar kendi yetersizliklerinden ve makam hırslarından da kaynaklanmaktaydı. Bu konuda İbn Tağrıberdî'nin, Tâceddin Muhammed İbnü'l-Bulkînî'nin (ö. 855/1451) kadı askerliğe ve kadı nâibliğine görevlendirilmesi ile Hanefî başkadısı Muhibbüddin İbnü's-Şihne (ö. 890/1485)³⁸ için söyledikleri örnek verilebilir. Tarihçi, kendi döneminde kadılık görevini yürüten kimselerin yetersiz olduğuna dair eleştirilerde bulunurken, Tâceddin İbnü'l-Bulkînî'nin adını zikreder. Onun adlı konulardaki bilgisizliğine işaret ettiği gibi cimriliğini de eleştiri konusu yapar. Sözlerini güçlendirmek için de İbn Hacer'in bahsi geçen âlimin tayinine dair şiirini sözlerine ekler.³⁹ İbn Tağrıberdî'nin atıfta bulunduğu İbn Hacer söz konusu kadıyı haram helal hassasiyeti olmayan, sorumsuz davranan, hatta hiç kimsenin kadılığa yakıştırmayacağı bir şahıs olarak nitelendirir. Daha sonra da Tâceddin İbnü'l-Bulkînî'nin yerine kardeşi Alemüddin Salih'in (ö. 868/1464)⁴⁰ getirilmesinin daha uygun olacağını "uygun anlamına da gelen sâlih" kelimesini kullanarak tevriyeli ifadelerle aktaran bir şiir inşâ eder.

Celâleddin öldü, dediler oğlu gelecek göreve

Hayır, kardeşi (Sâlih) tercihe daha yakındır,

Zira ben derim ki; bu hüküm mevkîine

Tâceddin ne uygundur (Sâlih'tir) ne de layıktır.⁴¹

İbn Tağrıberdî, Hanefî başkadılarından Muhibbüddin İbnü's-Şihne'nin Halep'e gönderilmemek için sultana rüşvet kabilinden yüksek miktarlarda para vaadinde bulunmasını da bu minvalde ağır eleştirilerle değerlendirir (Cemâziyelâhir 857). İbn Tağrıberdî bu bedbahtlığın âdet haline geldiğini belirtir. Bu başkadının her türlü aşağılamaya maruz kalmasına, darp ve hatta hapsedilmesine rağmen tekrar göreve gelebilmek için yöneticilerin kapısına gitmeyi alışkanlık haline getirdiğini, oysa bir kadı ve Hanefî fakihinden tam tersinin beklendiğini söyler.⁴²

İbn Tağrıberdî'nin olgunluk dönemine tekabül eden 861 senesi sonlarında yaptığı bu yıla dair genel bir değerlendirme de ulemâ ve ümerâ sınıflarına yönelik eleştirilerle doludur. Tarihçi hadiselerini sıraladığı bu sene Mısır'da şer'î ve siyasî sahada hüküm sahibi olanların büyük bir bozulma içinde olduğuna işaret eder. Bunu cülban memlûklerinin taşkın tavırlarına bağlar. Buna göre alacaklı olduğu kişiden parasını tahsil edemeyenler veya davalılarından haklarını alamayanlar, devlet yöneticileri ya da hukuku uygulamakla mükellef kadılara başvurmak yerine, daha kısa ve garantili yol olan cülban⁴³ memlûklerine gitmekte, onların etkinliği ve kaba gücü sayesinde kolayca isteklerine ulaşmaktaydılar.⁴⁴ İbn Tağrıberdî, günümüz tabiriyle çetelerin hâkim olduğu bir düzenden bahsetmekte ve bu düzenin oluşmasında hem yönetimi hem de ulemâyı suçlamaktadır.

³⁷ Bk. Nathan Hofer, "The Ideology of Decline and the Jews of Ayyubid and Mamluk Syria", *Muslim-Jewish Relations in the Middler Islamic Period* (ed. Stephan Conermann), Bonn University Press, Göttingen 2017, s. 95.

³⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IX, 295-305; Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fi vekâi'id-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1982-1984, III, 214; Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl", *DİA*, XXI (2000), s. 220-222.

³⁹ İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, II, 351.

⁴⁰ Hayatı için bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 312-314; Uzunpostalcı, "Bulkînî, Sâlih b. Ömer", *DİA*, VI (1992), s. 411-412.

⁴¹ İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, III, 279-280.

⁴² İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr*, II, 444.

⁴³ Memlûk ordusunda "el-Memâlikü's-sultân" şeklinde karşılık bulan gruptan, iktidardaki sultanın kendi memlûklerini ifade eder. Memlûklerde askerî teşkilat ile ilgili bilgi için bk. Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, I-XIV, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1912-1922, IV, 15-16; David Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-I", *BSOAS*, XV (1953), s. 202-228; aynı makale II, a.e. XV (1953), s. 448-476; aynı makale III, a.e. XVI (1954), s. 57-90, I, s. 204-228; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: TTK Yayınları, 1988, s. 296, 414-421.

⁴⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XVI, 114; a.mlf., *Hawâdith ad-Duhûr* (Popper), II, 307-308.

İlerleyen süreçteki bazı eleştirilerine bakıldığında, İbn Tağrıberdî'nin bütün bu tenkitlerini yetersizlik ve cehalet konularına odaklanarak yaptığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tarihçinin eleştirdiği temel husus, yetersiz ve cahil kişilerin iş başına gelmiş olmasıdır. Nitekim Şâfiî başkadısı Veliyyüddin Ahmed el-Bulkî'nin (ö. 865/1461) vefatı münasebetiyle yazdıkları bunun bir örneğidir. Bu başkadının, çok büyük bir âlim olmakla birlikte ne sultanların ne de üst düzey yöneticilerin ondaki bu üstün vasıfları anlayamadığını ve onun talihsizliğinin de bu olduğunu ifade eder. Daha sonra bir dönem eleştirisi yaparak bu süreçte “cahillerin taltif edilip, faziletli bir kenara bırakılmasının âdet haline geldiğini” belirtir.⁴⁵ İbn Tağrıberdî'nin zımnen bu konuda yöneticilere de eleştiri getirdiği anlaşılmaktadır. Esasen söz konusu Şâfiî başkadısıyla aynı senede vefat eden Sultan el-Melikü'l-Eşref Aynâl'la (857-865/1453-1461) alakalı yaptığı, rüşvetle adam tayini, yetersiz yöneticilerin çoğalması, ulemâ ve fukahaya yönelik olumsuz tavrı gibi eleştiriler bu durumu teyit etmektedir.⁴⁶ 870 senesine dair yaptığı aktarımlarda ise bu yetersizlik meselesinin kalıcı bir duruma dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Söz konusu sene Şâfiî kadı nâibleri ile Mâlikî kadıların azlinden bahsederken, bu kadıların isimlerini anıp kitabını kirletmeyeceğini ifade etmek suretiyle cahil ve kifayetsiz ilmiye mensuplarının göreve getirilmesine yönelik tepkisini sert bir şekilde gösterir.⁴⁷ 873/1468 senesinde vefat eden Şâfiî fakih Şemseddin Muhammed İbnü's-Şirvânî el-Acemî'yi överken özellikle onun sultan ve ümerâyaya iltifat etmemesini, tersine sultan ve ümerânın onun ayağına gelmesini vurgulamış olması bu bağlamda İbn Tağrıberdî'nin ulemânın düştüğü konuma yönelik isyankâr hissiyatının bir yansıması olmalıdır.⁴⁸

Anlaşıldığı kadarıyla kendisinin bizzat içerisinde bulunduğu ve olayları yakinen takip ettiği bu süreçte meydana gelen gelişmelerden memnun olmayan İbn Tağrıberdî, eserinin söz konusu süreçteki kısımlarında yer alan pek çok ifadesinde, bu kifayet ve liyakat meselesi üzerinde sıklıkla durur. Kendini âkil bir kişi olarak gördüğü anlaşılan İbn Tağrıberdî, kendisini sultanlara bile akıl verecek ve yol gösterecek durumda hissetmektedir. Nitekim 873 senesinde meşhur Dulkadiroğlu Şahsuvar Bey (877/1472) isyanı⁴⁹ ile ilgili gelişmelerde, gönderilecek birlikler ve benzeri hususlarda dönemin sultanı el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (872-901/1468-1496) ile istişarelerde bulunmuş ve kendi tabiriyle bizzat sefere gitmeye kalkan sultanı durdurmuştur. Onun sultana verdiği tavsiyelerde kullandığı ifadeler tarihi olduğu kadar âkilâne tavrını da ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Buna göre İbn Tağrıberdî, Kayıtbay'ın bu fikrine karşı çıkarken ona hitaben “Bir sultan ancak bir sultanla savaşır.” ifadelerini kullanmıştır.

50

SONUÇ

Makrîzî ve İbn Tağrıberdî'nin ulemâ-iktidar ilişkilerine veya bizatihi dönem ulemâsına dair yorumlarında mezhebî aidiyetin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir Hanefî başkadısının görevden alınması meselesinde, her iki tarihçi de benzer bir rivayet üzerinden farklı yorumlarda bulunmuştur. Öte yandan Makrîzî'nin Şâfiî taassubunun, diğer mezheplerden ziyade Hanefîliğe karşı bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Bunda da tarihçinin askeri aristokrasiye karşı mesafeli tavrının belirleyici olduğu düşünülebilir. Zira Makrîzî'nin çağdaşı olan ve Şâfiî başkadılığını da üstlenen İbn Hacer aynı konu ile ilgili sert yorumlarda bulunmamaktadır. Buna karşılık Makrîzî'nin bu tarz yorumlarının sonraki dönem ümera sınıfına mensup, Hanefî tarihçiler tarafından eleştiri konusu yapıldığı da belirtilmelidir. Makrîzî'nin hadiselerle yaklaşımında ırk meselesinin etkili olduğuna dair görüşümüzün, en azından onun buradaki yorumlarında kesin olarak teyit edilemediğini ifade etmeliyiz.

⁴⁵ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr* (Popper), III, 564; a.mlf., *en-Nücümü'z-zâhire*, XVI, 313-314.

⁴⁶ Bk. İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr* (Popper), IV, 782-783.

⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr* (Popper), III, 493.

⁴⁸ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr* (Popper), III, 717.

⁴⁹ Şahsuvar Bey'in isyanı ile ilgili bk. Ayaz, “Memlûk Tarihçilerine Göre Dulkadiroğlu Şahsuvar Bey İsyanı”, *BELLETEREN*, LXVII/279, 2013, s. 403-443.

⁵⁰ İbn Tağrıberdî, *Hawâdith ad-Duhûr* (Popper), III, 679. Başka bir örnek için bk. *Hawâdith ad-Duhûr* (Popper), III, 696.

İbn Tağriberdî'nin ise iktidar mensuplarının olumsuz tutumlarının müsebbibini ulemâ olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zira o, dönemin âlimlerinin kendilerine verilen görevleri layıkıyla yapmadıkları için bu muameleye maruz kaldıklarını iddia eder. Tarihçi bu kanaatini de makam mevki elde etmek için ümeranın kapısından ayrılmayan, câhil ve liyakatsiz olarak nitelenen kimselerin iş başına getirildiğine dair ifadeleriyle destekler. Bu noktada İbn Tağriberdî'nin sadece Hanefî taassubu üzerine değil kişisel ilişkileri üzerine de birtakım yorumlar yaptığı söylenebilir. Nitekim onun, aralarında yakınlık bulunan hocası Şâfiî başkadısı İbn Hacer'in dâhil olduğu bir hadisede, onu doğrudan hedef almayıp tenkitlerini genele yayan tavrı bu minvalde değerlendirilebilir. Ayrıca bu durum, İbn Tağriberdî'nin hocasına gösterdiği hürmetin de bir tezahürüdür. Öte yandan aynı tarihçinin, kitabının kıymetini azaltacağı düşüncesiyle dönemin bazı âlimlerinin adını anmaktan sakındığına dair ifadelerine de dikkat çekilmelidir. Son olarak İbn Tağriberdî'nin ümerâ ile yakınlık kurmayan, resmî görev almayan ve devlet adamlarına iltifat etmeyen ulemâyı saygın kabul ettiğine dair yorumlarının da altı çizilmelidir.

Çalışmada ele alınan tarihçilerin ırkî, mezhebî ve sosyal farklılıklarına rağmen mutabık oldukları bazı hususlar bulunmaktadır. İlk olarak her iki tarihçinin de ulemânın itibarının azalmasından şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır. Onlar, bu durumun bazen iktidarın ulemâyâ yönelik buyurgan ve müdahaleci tavrından bazen de ulemânın edilgen tutumundan kaynaklandığını ileri sürmekte, değerlendirme ve tenkitlerini bunun üzerinden gerçekleştirmektedir. Zira eserlerde ulemânın yetersizliği, bilgi eksikliği, makam-mevki düşkünlüğü ve liyakatsizliği ile kendilerine yakışmayan tavırları vurgulanmakta, onların bu özellikleri dolayısıyla iktidar mensuplarına yaranmaya yönelik etkisiz tavrı eleştirilmektedir. İktidar mensupları ise âlimleri darp edip hapsetmeye kadar varan sert tutumları, rüşvet almaları ve ilme ehil olmayan kimseleri atamaları sebebiyle tenkit edilmektedir. Yine her iki tarihçinin, iktidar-ulemâ ilişkilerine dair yorumlarında, önceki dönem yöneticilerinin ulemâyâ yönelik ta'zîmkâr tutumunu ve ulemânın saygınlığını muhafaza eden tavırlarını kendi dönemleri ile kıyasladıkları tespit edilmektedir. Son olarak her iki tarihçinin de eleştirilerinin genellikle müşahidi oldukları Burcî (Çerkez) Memlûkler dönemine ait olduğunu vurgulamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâsıt el-Malatî, Zeyneddin b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel* (nşr. Ömer A. Tedmürî), I-IX, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2002.
- Atmaca, Esra, *Halep'te İlmî Hayat: Memlûkler Döneminde (1250-1517)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-I", *BSOAS*, XV (1953), s. 202-228; aynı makale II, *a.e.* XV (1953), s. 448-476; aynı makale III, *a.e.* XVI (1954), s. 57-90.
- Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûk Tarihçilerine Göre Dulkadıroğlu Salsuvar Bey İsyanı", *Belleten*, LXVII/279, ss. 403-443, 2013.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Aytekin, Arif, "Bâbertî", *DİA*, IV (1991), s. 377-378.
- Düzenli, Aygül, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi (648-923/1250-1517)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.
- Hofer, Nathan, "The Ideology of Decline and the Jews of Ayyubid and Mamluk Syria", *Muslim-Jewish Relations in the Middler Islamic Period* (ed. Stephan Conermann), Göttingen: Bonn University Press, 2017.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mietî's-sâmine*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Cil, 1993.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr* (nşr. Hasan Habeşî), I-IV, Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1969-1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Ref'u'l-isr 'an kudâti Mısır* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), I-V, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1982-1984.
- İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Kâdî, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe* (nşr. Adnan Derviş), I-IV, Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Feransî li'd-Dirâsâti'l-'Arabîyye, 1994-1997.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, I-XII, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1956, a.e., XIII (nşr. Fehim M. Şeltût), Kahire 1970, a.e., XIV (nşr. Cemal Muhammed Muhriz-Fehim M. Şeltût), Kahire 1971, a.e., XV (nşr. İbrahim Ali Tahran), Kahire 1972, a.e., XVI (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût), Kahire 1972.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf, *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l eyyâm ve's-şühûr* (nşr. Muhammed K. İzzeddin), I-II, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990; a.mlf., *Hawâdith ad-Duhûr fî Madâ'l-Ayyâm Wash-Shuhûr* (nşr. William Popper), I-IV, Berkeley: University of California Publications, 1931-1942.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-a'sâ fî sînâ'ati'l-inşâ*, I-XIV, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1912-1922.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *İmtâu'l-esmâ' bimâ li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (nşr. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî), I-XV, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-IV, Kahire: Lecnetü'l-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1956-1973.
- Mayer, L. A., *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye* (çev. Salih eş-Şitî), Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1972.
- Özen, Şükrü, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl", *DİA*, XXI (2000), s. 220-222.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Bulkînî, Sâlih b. Ömer", *DİA*, VI (1992), s. 411-412.
- Yılmaz, Saim- Ayaz, Fatih Yahya, "Memlükler Döneminin Muhlif Tarihçisi Makrîzî ve *es-Sülûk* Adlı Eserinde Abbâsî Devleti'ne Dair Eleştiri ve Yorumları", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, LV/1 (2021), s. 189-212.